

DEĞERLER SİSTEMİ AÇISINDAN MÜZİK

SADETTİN ÖKTEN

B

İRBİRİNDEN farklı iki müzik sistemi olan Doğu müziği ve Batı müziğinin eş zamanlı bir biçimde hayatımızda oluşu, ister istemez kimimizi Doğu ve Batı müzikleri arasında bir mukayese yapmaya itmektedir. Böyle bir mukayeseyi iyi-kötü skalası üzerinden bir üstünlük tespitine hasretmekten ziyade, faydalı bir makyas bulmalı ve ona göre farklılıkların analizini yapmalıyız. Sosyal meselelere ve bunların çizdiği dünyaya, değerler sistemi perspektifinden bakmaya yönelik eğilimim bu noktada da yapacağım tespitlerdeki makyasım olacaktır.

Batı müziğine uzaktan baktığımızda dikkatimizi ilk çeken şey, muhteşem bir ahenktir. Motifler vardır, çok seslilik ve bu çok seslilik içinde yakalanan müthiş bir harmoni bu müziğin özellikleridir. Bu müziği dinlediğiniz vakit muhtemeldir ki içinizde bir duygusallık ve estetik haz uyanacaktır. Bununla birlikte bu müziğe yakından baktığımızda farklı bir manzara ile karşılaşırız. Tabiatıta var olan ve insan kulağına hoş gelen pek çok incelik Batı müziği tarafından kullanılmamış, dolayısıyla kaybedilmiştir. Bach'ın rasyonalize ettiği ve adeta matematik kuralları üzerine bina ettiği bir sistem, bu özellikleri ile formel kalıbını şaşaalı hâle getirirken, tabiatın latif ayrıntılarını görmezden gelmek durumunda kalmıştır. Buna mukabil Doğu müziği Bach'ın formüle ettiği tarzda bir rasyonaliteye sahip olmamanın mükafatını bir gam içindeki farklı seslere sahip olabilme ayrıcalığı ile alır. Doğu müziğinin kullandığı karakteristik bemollerin ve diyezlerin hepsinin doğada var olduğunu görüyoruz. Batı müziğindeki çok seslilik ve çok seslilik icabı gerekli olan harmoni de bu sebeple Doğu müziğinde kendine yer bulmamıştır. Doğu müziği tek sesli bir müziktir ve bütün sazlardan aynı şeyi söylemesi beklenir. Ancak tabiatıta var olan seslerin çeşitliliğine verdiği önem bu müziğin de ince bir işçilik eseri olduğuna şüphe bırakmaz. Her iki müzik türü de toplumları tarafından üretilen müziklerdir ve toplumunun sosyal özelliklerini yansıttığı gibi sosyal yapının arkasında yer alan değerler

sisteminin özelliklerini de yansıtır. Dilerseniz yukarıda çizmiş olduğumuz kaba tabloyu Batı toplumlarının yapısal özelliklerini ve bu yapısal özellikleri ortaya çıkaran değerler sistemini anlamak için bir vasıta kılın; dilerseniz aynı işlemi Doğu toplumlarını anlamak ve sosyal sistemi ile sosyal sistemin arkasında yer alan değerler sistemini anlamak için bir araç olarak kullanın, denklem değişmeyecektir. Müzik tek başına var bir şey değildir. Dolayısıyla Doğu'nun müziği ile Batı'nın müziği arasında yapılacak bir mukayese birbirinden oldukça farklı parametreleri de mukayese etmek anlamına gelecektir.

Şu hâlde anlamamız ve ortaya koymamız gereken şeylerden birisi müziğin ne gibi bir sosyal yansıtıcı olduğu, bir diğeri ise nasıl bir fonksiyona sahip olduğudur. Bununla birlikte bu yansıtıcılık ve fonksiyona ek olarak sahip olduğu referans ile kendisini nasıl bir ilişki içinde gördüğüne de değinmek zaruri hâle gelecektir.

Batı müziğinin Doğu müziğinden farklı olarak tabiatıta var olan bir takım seslere kendisini kapadığı, buna mukabil birbirinden çok farklı fonksiyon icra eden sazları bir şekilde bir arada kullanabildiği gerçeği bizleri Batı toplumlarının gündelik hayat pratiğine götürür. Bu aynı zamanda Batı'da cari olan siyasal sistemlerin de bir nevi izdüşümüdür. İster günümüz çoğulcu demokrasilerine bakınız, ister Orta Çağ'a feodal siyasal sistemlerini hatırlayın; karşılaşacağınız manzara Batı'da siyasal sistemden anlaşılan şeyin, birbirinden farklı güç merkezlerini bir ahenk içinde tutmak anlamına geleceğidir. Bunu her dönemde farklı şekilde yerine getirmiş olmakla birlikte Batı, siyasetten farklı güç odaklarının varlığını ve bu farklı güç odakları arasında bir harmoninin ortaya çıkması gerektiğini anlar. Bu, günümüz Batı siyasal sistemi olduğu kadar Batı toplumsal aklını da meydana getirir. Bach'ın sistemi örneğinde olduğu gibi uzaktan şaşaalı bir formel yapı, yakından bakıldığında ise dikkat edilmesi icap eden pek çok inceliği ihmal eden bir alt düzen karşımıza çıkar. Toplum düzenini tesis eden şey bu bakımdan bir 'sosyal nezaket'tir. Çok sesliliğe açık olmakla birlikte, bu

düzende harmoniye münafi unsurlara tolerans yoktur.

Doğu müziğinin karakteristik özelliği olan tek sesli olma ve harmoniye ihtiyaç duymama, buna mukabil Batı müziği tarafından görmezden gelinen bir takım seslere merkezinde yer veriyor oluşu da yukarıda çizdiğimiz tabloya benzer şekilde bir sosyal ayna olarak karşımıza çıkar. Harmoniye mâni olacağı için Batı müziği tarafından yok edilen, ancak tabiatıta yer alan sesler buraya büyük bir zenginlik katar. İşte bu özellik de Doğu toplumlarına has bir şeydir. Hayatın her rengine bir şekilde yer veren, bununla birlikte çok sesliliğe sıkıca kapalı bir hayat pratiği burada hükümfermadır. Bu hayat, ürettiği Doğu'nun siyasal sistemlerinde de kendisini ortaya koymaktadır. Şu hâlde tabloyu biraz daha netleşmiş olarak şu şekilde özetlememiz mümkündür: Bir tarafta, uzaktan bakıldığında son derece şaşaalı ve düzenli, ancak içine girildiğinde yahut büyütle bakıldığında düzen uğruna gayet fakirleştirilmiş bir floraya sahip bir yapı vardır. Diğer tarafta ise zengin bir flora ve bu zengin floranın uzaktan düzensizlik olarak görülen, ancak yakınlığımızda zevkini duyacağınız çeşitliliği söz konusudur. Burada sosyal nezaket de sahip olunan çeşitlilik sebebi ile Batı'daki kadar gözle görülür değildir. Buna mukabil bireyler, ki bu günümüzün bütün yıpranmışlığına rağmen hâlen böyledir, birbirlerine karşı son derece müşfikdir. Sosyal ilişkileri tesis eden şey düzenin uzaktan hayran bırakan şaşaaı değil, ancak yakından fark edilen bu müşfik tutumdur.

Bir filarmoni orkestrasından çıkaracağımız herhangi bir saz, tek başına bir konçertoyu icra etme konusunda kifayetsizdir. Zira söz konusu saz ancak çok sesli bir müzik orkestrasının armonisi içerisinde tamamlayıcı bir parça olarak fonksiyon icra etmeye alışkındır. Buna mukabil Doğu müziğini icra eden herhangi bir takımdan çıkardığımız herhangi bir sazın, bir peşrevi solo olarak çalması gayet mümkündür. Bu farklılığı vaz eden ise değerler sisteminizin size vaz ettiği hayat görüşüdür. Batı, değerler sisteminin temelini Yunan'ın sistematize ettiği şekliyle bir

rasyonalitede bulur. Bu bir toplumsal tanzimi de beraberinde getirir. Buna mukabil özellikle İslam toplumları açısından Doğu'ya bakacak olursak, aşkın bir referans ile yani 'vahiy' ile şekillenmiş bir değerler sisteminin sosyal yapıyı var kıldığını görürüz. İslam toplumları Sanayi Devrimine kadar bu kaynağa bağlı değerler sistemi ile oldukça uyum içinde yaşamış ve eserlerini buna göre üretmiştir. Sanayi Devrimi ise bu toplumlarda büyük bir şok ve kaos meydana getirmiştir ve meydana gelen bu çalkantı hâlen atlatılabilmiş değildir. Bu, etkilerini sanatta da ortaya koyan bir kaostur. Dünyayı yorumlamakta rasyonaliteyi referans alanlar bu durumu "İslamın nefesi buraya kadarmış" şeklinde tevill etmektedir. Dolayısıyla İslam referansı ile bu saatten sonra bir şeyin üretilemeyeceği yorumu yapılmaktadır. Buna karşın hayata inanç merkezli bakan bir akıl, İslam referansının 'ta-be-vakt-i kıyamet' temelinde olacağı bir değerler sisteminin, üretmeye devam edeceğini kabul eder. Bu çalkantı bir son bulacak ve üretmeye devam edeceğiz. İşte, sazların tek başına nasıl bir fonksiyon icra edip etmediklerine yönelik yaklaşım da mezkur değerler sistemlerinin referansları üzerinden şekillenmektedir. Klasiğini Yunan rasyonalitesinden aldığı değerler üzerine bina eden ve sosyal nezaket üzerine bina edilmiş bir sosyal sistemin karşılığı ancak bir orkestra içinde bir fonksiyon icra etmek olacaktır. Buna mukabil malın ve evlâdın bir faydasının olmayacağı, ancak kalb-i selim ile aşılacak bir eşik olan bir güne inanan, yani tek başınlığın önemini vurgulayan bir referans, bir sazı tek başına fonksiyonsuz bırakmaz.

Sosyal yapıya ayinedarlık etme özelliğini bir kenara bırakarak müzikten ideal hazzı almak mümkün değildir. Mozart'ın "Requiem"ini ele alalım ve gözümüzün önüne şöyle bir sahne getirelim: Gotik bir Orta Çağ kilisesinde, mevtanın tabutu katafalka konmuş, soğuk bir ortam... Tabutta yatan hocanız, komşunuz, bir dostunuz, ahbabınız; çevrenizde mevtanın yakınları... Çizdiğimiz tablonun meydana getirdiği enerji ile iç içe bulunduğunuzu tahayyül ediniz ve böyle bir ortamda "Requiem"i dinlediğinizi varsayınız. Eserin sizde meydana getireceği tesir, sıcak bir

konser salonunda, yumuşak koltuğunuza oturmuş vaziyette dinlerken sahip olamayacağınız büyük bir tesirdir. "Requiem", değerler sisteminin ölüme yüklediği anlamın ne olduğuna bağlı olarak zevk edilecek bir eserdir. "Requiem" in ölüm gerçekliği ile karşı karşıya kalınmasına hizmet eden bir eser olduğunu ve bir sosyal yapının ölüme yaklaşımını ortaya koyduğunu vurgularken, söz konusu sosyal yapının değişip dönüşmeden kaldığını öne sürmek ise gerçekle bağdaşmaz. Bu eser de dâhil olmak üzere her şeyin bir şekilde pazarlanabildiği bir Batı ticari aklı ile karşı karşıyayız ve yeni bir ahlak üzerinden "Requiem" de yeniden konumlandırılıyor. Böyle bir dejenerasyona maruz kalmış insan ile maruz kalmamış insan, yukarıdaki cenaze sahnesinden aynı şekilde etkilenmez. Dolayısıyla değerler metalastırılmadığı dönemde "Requiem" sosyal yapının ölüme karşı duruşunu gözler önüne sermekte iken, günümüzde aynı eser günümüz Batısının sosyal yapısının ölüm de dâhil olmak üzere her şeyi metalastırarak satabilme potansiyeline sahip olma özelliğini gözler önüne sermektedir. Dolayısıyla değerler sisteminin sınırlarını da bu seyir üzerinden tespit etmemiz mümkündür. Bir eserden yola çıkarak sosyal yapıda yaşanan dönüşümün özelliklerini kabaca izleyebiliyor oluşumuz, bu eserin sosyal yapıda icra ettiği fonksiyonu ve ayinedarlık becerisini anlamamızı sağlar.

Yukarıda ortaya koyduklarımızı müziğin yansıtıcılığını ve sosyal fonksiyonunu misallendirmeye hizmet etmiştir. Değınmemiz gereken bir diğer amil kaldığını unutmamalı ve müziğin değerler sisteminin referansı ile nasıl bir ilişki içinde olduğundan bahsetmeliyiz. Kendi değerler sistemimizin referans kaynağı olan İslami ölçüler ile değerlendirmeye başlayabiliriz. Her şey Cenab-ı Hakk'ın yed-i takdirindedir ve maddi dünyayı da soyut âlemi de o yaratmıştır. Bu en temel kabulümüzdür. Müzik soyut dünyaya geçiş olanağı sağlayan bir soyutlamadır ve beşerin bu âleme geçmesini sağlayabilecek en son merhaledir. Ondan sonra bir başka durak gelir ki, o durak beşerin müdahalesine açık değildir. O alanda artık söz, ses, lafız yoktur; bir başka alandır. İşte müzik o alandan önceki son geçişken

duraktır. Sanatkarın bu durakta aşkın olan ile ilişki içinde bulunması sanatı meydana getirir. Buna ilham dememiz mümkündür ve aşkın olandan anlık olarak lütfedilen bir mevhibedir. Bu lütuf yalnızca o anda vardır ve sonra kaybolur. İslam sanatı bu lütuf ile maddi dünyadan tecerrüt ederek ilahi âleme bir geçiş imkanı olarak görülmüş ve bu şekilde değerlendirilmiştir. Dolayısıyla bir son merhaledir. Müziğin özelliği, işte bu geçişkenliği mümkün kılacak olan anlık mevhibenin, hakikaten anlık olarak kaldığı yer oluşudur. Mimaride gördüğünüz ve içine girdiğiniz, hat sanatında ise içine girmesiniz de görmediğiniz; dolayısıyla ünsiyet sahibi olduğunuz bir sanat tipiyle karşı karşıyasınızdır. Müzik ise o an icra edilen, hele emprovize bir eser ise, ilham ile o an var edilen ve manevi iklim meydana getiren bir sanat formudur. Tesiri kalır, ancak yarattığı manevi iklim ancak anlık icra esnasında meydana gelen misalsiz bir şeydir. İslam sanatkarı bu müziği icra ederken mutlaka ve mutlaka ilahi bir dokunuşa mazhar olduğunu bilir. Bu kabulden dolayı İslam müziğinde taksim diye bir sanat vardır ve anlık mevhibenin dışı vurumu olarak icra edilir. Gazel, kaside ve bunun gibi temeli emprovizasyon olan türlerden yine aynı şeyi anlarız. Sanatkar, müzikal düzenini anlık olarak içinde oluşturduğu bir eseri icra ederken ilahi dokunuşu da ortaya koymak şuuru ile bunu yapmalıdır. Bu şuura nispeten sanat icra etmenin nasıl olduğuna yönelik şahsi tecrübe sahibi olduğumu söyleyebilirim. Dayım, Hafız Cevdet Soydanses kimi zaman bir kaside icra ettikten sonra "Düşmedi bu kaside" derdi. 'Düşmedi'den kasıt, şahsi tasarı ile ortaya konan bir müziğin kifayetsiz ve tatmin etmeyici olduğudur. O an yed-i kudret size o dokunuşu yapmamış ve eserinizi ilham etmemişse kendi ilhamınız ile meydana getirdiğiniz şey zayıf bir eserdir. Buna inanan bir kimsenin sözüdür "Düşmedi bu kaside" sözü. İlahi dokunuş ile sanatın meydana gelmesinin yalnızca Müslüman olanlara tanınmış bir ayrıcalık olduğunu iddia etmek elbette mümkün değildir. Aksine "Requiem" de de benzer bir durum söz konusu olsa gerektir. Buna mukabil "Requiem"deki ilahi dokunuş, onu dinlerken de ilahi hazlar almamızı

mümkün kılar diyemeyiz. Zira bizler Bâb-ı Muhammed'den girerek farklı ve otantik bir deneyimleme ile bir müzik zevkine sahip olmuş ve bize Zat-ı İlahî'yi hatırlatacak farklı melodilerden zevk almış insanlarız. Şu hâlde "Requiem" ile bir zevk-i ilahi bizim için mümkün değildir. Buna mukabil bu eser ile böyle bir hazı almış insanlar olabileceğini de inkar edemeyiz. Haz ölçülür bir şey değildir ve bu ölçüme gelmemek hasebiyle, bir Batılı'nın "Requiem"den aldığı haz ile bizim İtrî'nin "Tekbir"inden aldığımız hazı mukayese etmemiz imkansızdır.

Müziğin değerler sisteminin kaynağı ile olan ilişkisini açıklarken ister istemez geldiğimiz nokta, iki farklı tecrübe ile hazza vardırın şeyin mukayese edilemez olduğu ve bir üstünlük yarışına girilemeyeceğidir. Mukayese edilebilir olan ise müziği meydana getiren sosyal sistem ve bunun arka-

sındaki değerler sistemidir. Doğu ile Batı arasındaki en temel ayrım olan değerler sisteminin temel referansının aşkın olup olmaması mevzuu, müziğin bu referans ile arasındaki ilişkiye de sirayet etmiştir. Sanatkârın kim olduğu, dolayısıyla asıl tesir sahibinin kim olduğuna yönelik iki farklı yaklaşım ile karşı karşıyayız. Sistemize etme ve rasyonelleştirmeye yönelik çabalar da bu farklı çıkış noktaları sebebiyle farklılık arz etmektedir. Buna karşın iki medeniyetin de müziğe 'aşkın âleme yaklaşacak bir soyutlama' olarak bakması müziğe yaklaşımda bir paralellik meydana getirmektedir. Bu paralellik sebebiyledir ki müzik her iki kültürde de ibadet ile sık sık iç içedir. Müziğe yönelik dindarca sakınımlar ortaya konması da bu soyutlama gücü sebebiyledir. Sanatın bu soyutlama kabiliyeti sebebiyle müzik başta olmak üzere sanat dallarının pek çoğu tekke

terbiyesine ait görülmüştür. Sanat vasıtasıyla egoizm ve benlik hastalığına düşer olanların bundan kurtarılması öngörülmüştür.

Özetle Doğu müziği ile Batı müziği arasında yapılacak bir mukayese için gerekli olan şeyin, bu müzik türlerinden bağımsız bir ölçüt olacağı ve asıl mukayesenin bu ölçüt üzerinden yapılacağı vurgulanması gereken gerçektir. Müziğin ne olarak görüldüğü ve ölçüt olarak kabul ettiğimiz değerler sisteminin temel referansı ile nasıl bir ilişki içinde olduğu üzerinden farklı disiplinler mukayese edilebilir. Bununla birlikte bir başka ölçüt üzerinden benzer bir mukayese yapmak mümkündür. Ancak bizim mukayese ölçütümüz, her türlü sosyal gerçekliği kendisi ile anlamamızı mümkün kılan 'değerler sistemi' olmuştur. Konu hakkındaki mülâhazalarımızın bu perspektiften değerlendirilmesini temenni ederim. █